

Sfântul Vasile cel Mare și revalorizarea literaturii antichității păgâne: *Omilia către tineri*

Ovidiu POP-BRÂNCUȘ

Le curriculum personnel, la vie, l'éducation solide et sa vaste culture, on a posé l'empreinte sur toute l'activité et sur l'oeuvre écrite de Saint Basile. Ainsi s'explique même son effort de sauver le trésor de la culture classique. Saint Basile se propose de le récupérer sélectivement, s'appuyant sur le critère de la moralité, de la valeur soteriologique et du dogme chrétien.

Le but de cet opuscule est aussi, comme partout chez Saint Basile, l'éducation, l'édification. Ce rapprochement aux oeuvres du passé est conçu comme un exercice, comme un entraînement avant d'aborder plus facilement et de comprendre plus profondément Les Saints Livres et le dogme chrétien.

Ainsi, outrepassant la kalokagathía, axée sur le physique et l'intellect, à fin d'avoir succès dans cette vie, on arrive à la teleiôtes, l'achèvement ayant dans le centre et s'appuyant sur l'édification spirituelle, avec l'espérance d'atteindre la théosis et la vie éternelle.

La trei secole după Hristos, Sfântul Vasile cel Mare, de la a cărui plecare la cele veșnice (în anul 379) s-au împlinit de curînd 1630 de ani, aduce într-una din operele sale paradigmatică, *Către tineri, ori despre felul în care putem trage folos din operele scriitorilor din vechime*¹ o contribuție esențială în domeniul educației – pune piatra de temelie a reconcilierii dintre vechea cultură, clasică, aflată la apusul ei, și cea creștină, în plin avînt, trasînd limitele între care se poate vorbi de compatibilitate.

Motivația acestei atitudini deschise o aflăm, pe de o parte în evoluția obiectivă (istorică) a creștinismului însuși, cît și a doctrinei creștine, cu expresia ei în continuă evoluție de la limbajul direct și simplu – numit la un moment dat depreciativ *sermo piscatorius* „limbaj de pescari”² – al începuturilor, la discursul amplu și elaborat al perioadei de aur³ a literaturii creștine.

¹ Saint Basile, *Aux jeunes gens sur la manière de tirer profit des lettres helléniques*, text établi et traduit par l'abbé Fernand Boulenger, Les belles lettres, 1935 (Collection des Universités de France, L'Association Guillaume Budé). S-a lucrat pe această ediție. Traducerile îmi aparțin.

² În acest sens va spune Fericitul Augustin despre limbajul creștinilor, simplu dar criptic uneori pentru neinițiați: *habent linguam suam qua utantur* „[creștinii] au limba lor de care să se folosească”.

³ Perioada de aur: din 313 (Edictul de la Mediolanum) pînă în 461 (moartea papei Leon cel Mare), în date convenționale.

Cu toate că nu *cuvintele învățate din înțelepciunea omenească*⁴ sînt determinante, ci harul care se revarsă de la Dumnezeu în cuvintele despre Hristos, iar

„*Cei ce se găsesc în afara cuvîntului adevărului numesc predica Evangheliei nebunie*⁵, *disprețuind simplitatea vorbirii care se găsește în Scripturi*”⁶, a cărei propovăduire se putea face în *cuvinte mărunte și vrednice de dispreț*, totuși, pentru a birui dușmanul cu propriile-i arme, s-au adoptat o limbă și un stil mai elevate, cu vasta panoplie a procedeelelor retorice împămîntenite în cultura vremii, căci scriitorii creștini nu veneau pe un teren pustiu din acest punct de vedere. Fenomenul este limpede explicat de I.G. Coman:

„*Literatura păgînă era în decădere, dar ea era încă cultivată în înaltele școli păgîne de la Atena, Alexandria, Antiohia, Constantinopol etc., și unde unii dintre Părinții perioadei a doua își făcuseră studiile și învățaseră să cunoască piscurile gîndirii și artei literare elenice de la Homer și Eschil la Platon și Aristotel, la Plutarh și Plotin. Tinerii studenți creștini sau viitori creștini, cînd ajungeau la vîrsta și în rostul bisericesc, care-i îndemnau sau îi obligau să scrie, nu puteau uita lecțiile de filosofie sau artă literară audiate și, în chip firesc, se simțeau împinși să îmbrace în haină frumoasă doctrina, simțirea și istoria creștină.*

Ridicarea continuă a nivelului literaturii patristice era, deci, sub raport formal, rezultatul contactului cu producțiile literare ale clasicismului greco-latin. Literatura patristică era fiica literaturilor greacă și latină sub raportul limbii. Dar credința, viața și doctrina patristică ofereau un conținut nou sau aproape total nou, pe care mediul sau mediile păgîne nu le acceptau, sau le suportau greu. Trebuia ca medicamentul amar al învățaturii soteriologice creștine să fie administrat păgînilor într-un pahar uns cu miere, zic Sf. Părinți. Spiritul misionar al perioadei a II-a trebuia să folosească din plin o limbă frumoasă și o cultură înaltă. ...”⁷, iar „... [scriitorii creștini] intrau sau pretindeau că intră în competiție cu literatura păgînă. Se cunoaște manifestul literar al Sf. Grigorie de Nazianz și visul de ciceroman al lui Ieronim. Se știe cît de mult Liberiu aprecia scrisul Sf. Vasile cel Mare...”⁸.

În urma libertății dobîndite prin Edictul de la Mediolanum, intensificarea efortului misionar – catehetic în rîndul populației încă păgîne din cadrul Imperiului și chiar din afara lui a impus ridicarea confruntării cu vechea lume la un nivel superior calitativ. Dialogul de la egal la egal cu elita culturală și politică a societății din acea vreme a impus preluarea mijloacelor din panoplia de care dispunea aceasta în domeniul discursului retoric. Dincolo de faptul că această cunoaștere și însușire a vechii culturi devine o armă utilă tocmai în combaterea aspectelor ei incompatibile cu creștinismul, ea poate constitui un cîmp de „antrenament” în vederea abordării cu succes a învățaturii creștine. Clement Alexandrinul spune în acest sens faptul că filozofia păgînă

⁴ I Corinteni, II, 4 - 6 și 13.

⁵ I Corinteni, I, 21.

⁶ Sf. Vasile cel Mare, *Comentarii la Psalmi*, traducere de Pr. Dr. Ol. N. Căciulă, Editura Librăriei Teologice, București., 1939, Psalmul XLIV, p. 213.

⁷ I. G. Coman, *Patrologie*, EIBMBOR, București, 1984 vol. III, p. 22-23.

⁸ *Ibidem*, p. 20.

era „*un pedagog către Hristos*”, iar Sf. Iustin va zice că toate câte filozofii și legislatorii le-au gândit și le-au spus frumos, le-au elaborat grație părții de logos aflătoare în el.⁹

Astfel, în a doua perioadă a literaturii creștine, cea de maximă dezvoltare, asistăm la o adevărată simbioză între tradiția clasică și cea creștină, când operele de excepție ale scriitorilor din vechime sînt urmate ca modele formale de către scriitorii creștini, fie ei polemici, apologeți, exegeți-dogmatici, cateheți, pentru a putea exprima într-un mod cât mai convingător și atractiv învățătura Bisericii.

Pe de altă parte, în plan personal, „*Sf. Vasile și-a însușit o variată și bogată cultură profană în diversele școli ale vremii și sub dascăli renumiți ca Libaniu la Constantinopol, ca Proheresiu și Themistiu la Atena etc., dar și prin întinse lecturi, contacte cu personalități diverse, călătorii, polemici, corespondență etc. Cultura sa reflectă o puternică formație filozofică și retorică. Cultura creștină făcută paralel și ulterior nu a închistat sau anulat pe cea precedentă, ci s-a adăugat acesteia, [nu] fără să o fi supus în prealabil exigențelor proprii, ci făcîndu-și din ea un instrument logic de manevrare a cunoștințelor și doctrinei sale, procedînd ca albina care culege nectarul nu din toate florile, metodă pe care Sfîntul Vasile o recomandă nepoților săi, în cunoscutul tratat *Către tineri, asupra modului de a folosi lectura autorilor profani*.*”¹⁰

Dacă operele didactice de pînă acum priveau anumite domenii practice ale vieții de zi cu zi¹¹ ori, cele pedagogice¹², se adresau mai cu seamă educatorilor, acest opuscul al Sfîntului Vasile cel Mare este dedicat, de astă dată, tocmai tinerilor ce trebuie educați. Tradiția spune că această compoziție viza în mod special sau chiar exclusiv pe nepoții nevîrstnici ai autorului, fiind de fapt rodul convorbirilor purtate cu aceștia, al preocupării sale pentru devenirea, rostul lor în această viață. Faptul este admisibil dar, prin caracterul general al învățăturilor și sfaturilor propuse, prin compoziția atent structurată și documentarea ireproșabilă, este limpede că țelul era mult mai profund, depășind limitele unui simplu rezumat al unor discuții ori îndrumar pentru uzul restrîns al rudelor autorului. Dacă facem referire la căldura degajată, la patosul pledoariei, le putem motiva prin dragostea creștinească, căreia Sfîntul Vasile cel Mare i-a dat glas în întreaga sa operă și activitate, față de toți fiii săi duhovnicești, față de toți creștinii.

De aceea, avînd în vedere atît contextul general al vieții culturale și mai cu seamă religioase, cît și *curriculum*-ul personal, dotarea și pregătirea intelectuală, apoi cultura, chiar *éxothén* „de afară”, după cum s-a arătat mai sus, deosebite ale autorului, opera *Către tineri* trebuie receptată ca un mic tratat didactic dedicat unei întregi generații, cu alte cuvinte tuturor tinerilor cu mintea deschisă nu numai pentru primirea învățăturii creștine, ci și spre însușirea tezaurului cultural al omenirii.

⁹ Sf. Iustin, *Stromate*, I, 5, 28, 3; Sf. Iustin Martirul și Filosoful, *Apol.*, II, 10,2, apud I.G.Coman, *Patrologie*, EIBMBOR, București, 1984, vol. I, p. 39.

¹⁰ I.G. Coman, *Personalitatea Sfîntului Vasile cel Mare, profil istoric și spiritual (330-379)*, în *Sf. Vasile cel Mare*, volum colectiv, EIBMBOR, București, 1980, p. 24-50.

¹¹ Hesiod, *Munci și zile*.

¹² Plutarh, *Despre educarea copiilor*.

Vorbind despre acest tezaur redescoperit, mai cu seamă literar, se includ cu multă clarviziune și simț al valorii, dar și curaj pentru acea vreme dominată de tradiția rigoristă¹³, opere ale antichității precreștine, căci ni se propune o reconciliere a lumii vechi, prin ceea ce avea ea bun și viabil, cu lumea nouă a creștinismului triumfător. Este desigur vorba nu de o preluare în bloc a moștenirii culturale, ci de o revalorizare critică și selectivă, după criteriul moralității, al adevărului și utilității „*primind din ale lor cât este folositor*”¹⁴.

În acest sens, sprijinindu-se pe îndelungata sa experiență și pe vasta sa cultură, atât religioasă cât și laică, Sfântul Vasile cel Mare, ca un adevărat învățător și părinte, dorește a veni în sprijinul tinerilor. Toate ale lumii acesteia sînt trecătoare¹⁵ și nu pot constitui scopul existenței noastre, decît în măsura în care ne pregătesc pentru trecerea în adevărata viață, cea de după moarte. Tot astfel, dincolo de bunurile strict materiale, nici cunoașterea ori studierea intensă a operelor scriitorilor din vechime nu trebuie să fie decît un mijloc, un instrument pentru atingerea scopului final. Ele sînt ca un exercițiu pregătitor în vederea luptei ce ne așteaptă:

„*Prin urmare, trebuie să socotim că înaintea noastră se află o luptă, cea mai mare dintre toate, în vederea căreia trebuie să facem totul și să muncim cu tărie pentru pregătirea ei și să luăm contact cu poeți și prozatori și retori și toți oamenii, fapt din care va rezulta un sprijin pentru îngrijirea sufletului.*”¹⁶

Sfântul Vasile folosește cultura și știința profană ca pe niște sisteme de verosimilitate, care ajută la aderarea învățaturii adevărului divin¹⁷. Metoda este aplicată la modul practic în toată opera vasiliană, începînd cu cele nouă *Omilii la Hexaameron*, apoi în tratatul *Despre Sfântul Duh*, și expusă teoretic în acest mic tratat adresat tinerilor, avut în vedere de noi.

Dacă, în general, putem identifica o atitudine condescendentă, un dispreț blînd îngăduitor față de preocupările (cu măsură) de natură materială ale lumii acesteia¹⁸, față de trup:

„*La fel, de bună seamă, nici în privința celorlalte să nu ne îngrijim mai mult decît este nevoie, să nu ne ocupăm de trup mai mult decît este bine pentru suflet.*”¹⁹,

¹³ Adepții tradiției rigoriste (Tertulian, Tațian etc.) și chiar Macrina, sora Sfântului Vasile, excludeau, în numele credinței, orice contact cu cultura profană, iar pe de altă parte, la nivelul autorității statale, împăratul Iulian Apostatul decretase interdicția creștinilor de a frecventa școlile laice. Cf. I Corint., I, 20: *Au n-a dovedit Dumnezeu nebună înțelepciunea lumii acesteia?*, etc.

¹⁴ Sf. Vasile, *op. cit.*, cap. I, p. 41. Este vorba, desigur, despre criteriul soteriologic al utilității aplicat operelor literare, în cazul de față.

¹⁵ I Corint., VII, 31: *Căci chipul lumii acesteia trece.*

¹⁶ Sf. Vasile, *op. cit.*, cap. II, p. 43.

¹⁷ St. Giet, *Introduction la Basile de Césarée, Homélie sur l'Hexaéméron*, în „Sources Chrétiennes”, nr. 26, Paris, 1949, p. 44-45, apud I.G. Coman, *Personalitatea Sfântului Vasile cel Mare, profil istoric și spiritual (330-379)*, în *Sf. Vasile cel Mare*, volum colectiv, EIBMBOR, București, 1980, p. 41.

¹⁸ Sf. Vasile, *op. cit.*, cap. II, p. 42 și cap. IX, p. 55 etc.

¹⁹ *Ibidem*, cap. IX, p. 55.

tonul se aprinde persuasiv, când se are în vedere efortul de zidire duhovnicească, de desăvârșire morală și spiritual-intelectuală, contrapus unei vieți trăite la întâmplare, lipsite de orizont, lipsite de un țel călăuzitor:

„De bună seamă, nu e posibil să existe un scop al muncii meșterilor și să nu existe un țel al vieții omenești, spre care privind neabătut trebuie să le facă și să le spună pe toate cel care nu are de gând să fie în toate asemenea necuvîntătoarelor, ori am merge astfel la întâmplare cu cele mai nesigure corăbii, neavînd nici un gând statornic pentru cîrmuirea sufletului, purtați la nimereală încolo și înapoi de-a lungul vieții.”²⁰

Astfel, studiul literaturii profane trebuie văzut ca o treaptă, un cîmp de antrenament în vederea abordării cu succes a înaltei și mîntuitoarei învățături creștine, căci înțelegerea profundă și corectă a Scripturii presupune o minte ascuțită, pe care o poate oferi studiul producțiilor de frunte ale culturii clasice:

„...după ce am primit înțîia inițiere prin cele profane, abia atunci vom pricepe învățăturile sfînte și tainice. Și, după cum am fost obișnuiți să privim soarele în apă, tot astfel ne vom arunca privirile spre lumina însăși.”²¹

Tot din această direcție poate veni și modelul expresiei formale cizelate de retori pînă la maxima expresivitate. Învățătura *din afară*, *id est* retorica, este utilă în privința artei cuvîntului, a înfrumusețării discursului, precum este podoaba verde a pomilor pe care-i apreciem însă, în primul rînd, pentru roadele lor²². Iar sub aspectul conținutului, multe opere din vechime pot conține și oferi exemple de înaltă ținută morală, modele de comportament interuman și angajare în viața cetății, în societate, pentru omul, cetățeanul desăvîrșit, *téleios polítes*. Și Sfîntul Părinte ne oferă în acest sens exemplele înțelepților Vechiului Testament: Moise, cel deprins cu învățăturile Egiptului, și Daniel, cel învățat în știința Babilonului.

În conformitate cu principiul enunțat, Sfîntul Vasile îndeamnă tinerii să se apropie cu discernămint de creațiile literare (poetice, retorice, filosofice ori istorice), luînd din ele ceea ce este bun, precum culeg albinele polenul numai din anumite flori²³, și respingînd ceea ce este rău, după cum Odiseu a rezistat cîntecului înșelător al sirenelor²⁴.

Din tezaurul literaturii clasice, Hesiod și Homer oferă, cu puține excepții, destule exemple de laudă a virtuții, prilejuri de înălțare spirituală și morală. Sînt amintiți apoi, din rîndul poezilor: Solon, Théognis, Pródikos din Keos, Archiloch, Euripide. Apare și Plutarch. Filosofii recomandați sînt: Pytagóra, Scrate, Euklid, Platon, Diogene. Pentru cultura, înțelepciunea și înalta lor ținută morală, sînt numiți chiar oameni politici precum: Perikle, Alexandru Macedon, Darius și, după cum am văzut mai sus, Moise și David.

De numele acestea se leagă opere literare ori filosofice, uneori adevărate monumente ale gîndirii și simțirii general umane, puțînd oferi paradigme ale unei

²⁰ *Ibidem*, cap. VIII, p. 52.

²¹ *Ibidem*, cap. II, p. 43.

²² *Ibidem*, cap. III, p. 44.

²³ *Ibidem*, cap. IV, p. 46.

²⁴ *Ibidem*, cap. IV, p. 44.

cugetări profunde, ale unui comportament de înaltă ținută morală, dar și modele de expresie prin desăvârșirea lor formală.

În acest dialog inițiat cu cultura antică, esențial se dovedește a fi discernământul tinerilor discipoli, cât și al „învățătorilor”, în a selecta acele opere, ori măcar părți ale lor, purtătoare ale unui mesaj de înaltă moralitate și adevăr, concomitent cu ignorarea celor indecente, nocive și neadevărate:

„*Asțfel, vom primi acele opere care sînt temelii ale binelui. Și, de vreme ce faptele vrednice ale vechilor bărbați s-au păstrat, fie prin înlănțuirea amintirii pînă la noi, fie păzite în operele poezilor ori prozatorilor, să nu ne lipsim de folosul cuprins în ele.*”²⁵

Dacă privim micul tratat vasilian „*Către tineri*” în paralel cu cel similar al lui Plutarh „*Despre educarea copiilor*”²⁶, constatăm o viziune total diferită în abordarea fenomenului pedagogic, derivată din idealul educațional deosebit, din premisele și scopul final avute în vedere, ce-și pun amprenta asupra strategiei, a demersului preconizat pentru atingerea acestui ideal.

Plutarh este purtătorul de cuvînt al unei „ideologii oficiale” proprii unei lumi aflate la zenit cîndva, cu veacuri în urmă, iar acum la apusul ei, și întregul eșafodaj elaborat de scriitorul antic trebuie privit prin prisma aceluia ideal de perfecțiune umană exprimat de conceptul kalokagathiei²⁷, al desăvîrșirii fizice și spirituale. De aici atenția acordată premiselor demersului educativ, adică moștenirii genetice, originii sociale și apartenenței etnice, temelie și condiție determinantă a dezvoltării viitorului om al cetății „*politēs*”, cetățean capabil a se implica „*politeúein*” în viața cetății. Acestea și încă altele se află la originea unor discriminări, pe care Plutarh, în spiritul epocii pe care o reprezintă și al cărei produs totodată este, le constată și le admite, ajungînd chiar la accentue xenofobe și rasiste în tratarea diferențiată, ori mai degrabă excluderea unor întregi categorii de copii. Prin urmare, această educație se adresează aproape exclusiv tinerilor *de bine*, vizează formarea viitorilor conducători ai cetății. Această întîietate o poate asigura cuvîntul rostit și scris, de unde importanța acordată retoricii, artei cuvîntului.

Cu totul alta este viziunea pe care ne-o oferă Sfîntul Vasile cel Mare, căci țelul ultim nu este dobîndirea întîietății, a succesului social ori material în cursul acestei vieți trecătoare, ci pregătirea pentru dobîndirea celeilalte, veșnice și adevărate. Din acest punct de vedere, în mod esențial deosebit de al celor din vechime, trecerea noastră prin această lume capătă cu totul alte coordonate. Devenirea noastră ca oameni trebuie să fie marcată de efortul de desăvîrșire spirituală, pentru atingerea aceluia înalt țel, *télos*, despre care ne vorbește învățătura mîntuitoare a Bisericii. Dar pentru a deveni desăvîrșit, împlinit, *téleios*, omul trebuie să trăiască acum, în această viață, în bună armonie cu aproapele, să-l cunoască, să cunoască *înțelepciunea lumii acesteia* – chiar și

²⁵ *Ibidem*, cap. IX, p. 50.

²⁶ Plutarh (46 – 127 p.Chr.), *Despre educarea copiilor*.

²⁷ Termenul este compus, exprimînd îmbinarea în aceeași persoană a calităților fizice cu cele intelectual-morale, idealul educațional al anticilor, redat de romani în dictonul *mens sana in corpore sano*.

pentru a o combate –, doar ca pe un pas necesar și util în demersul său de zidire, de autodesăvârșire duhovnicească.

Însușirea tezaurului culturii clasice trebuie să se facă selectiv, avînd în vedere trei criterii esențiale: cel moral, privitor la promovarea moralității în aceste opere, apoi cel soteriologic, vizînd folosul oferit de aceste scrieri pentru dobîndirea mîntuirii în viața de apoi și, în sfîrșit, cel dogmatic creștin, prin asigurarea unei mai profunde înțelegeri a învățăturilor creștine.²⁸

Bibliografie

Coman, I. G., *Patrologie*, vol. III, EIBMBOR, București, 1984

Coman, I. G., *Personalitatea Sfîntului Vasile cel Mare, profil istoric și spiritual (330-379)*, în *Sf. Vasile cel Mare*, volum colectiv, EIBMBOR, București, 1980

Pavel, Constantin C., *Atitudinea Sf. Vasile cel Mare față de cultura și filozofia antică*, în *Sfîntul Vasile cel Mare, închinare la 1600 de ani...*, volum colectiv, EIBMBOR, București, 1980

St. Giet, *Introduction la Basile de Césarée, Homélie sur l'Hexaéméron*, în „Sources Chrétiennes”, nr. 26, Paris, 1949, pp. 44-45, apud I.G.Coman, *Personalitatea Sfîntului Vasile cel Mare, profil istoric și spiritual (330-379)*, în *Sf. Vasile cel Mare*, volum colectiv, EIBMBOR, București, 1980, p.41.

Vasile cel Mare, *Comentarii la Psalmi*, traducere de Pr. Dr. Ol. N. Căciulă, Ed. Librăriei Teologice, București, 1939

Saint Basile, *Aux jeunes gens sur la manière de tirer profit des lettres helléniques*, text établi et traduit par l'abbé Fernand Boulenger, Les belles lettres, 1935

²⁸ Constantin C. Pavel, *Atitudinea Sf. Vasile cel Mare față de cultura și filozofia antică*, în *Sfîntul Vasile cel Mare, închinare la 1600 de ani...*, volum colectiv, EIBMBOR, București, 1980, p. 328.